

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ДИНАМИКАТА В СИСТЕМАТА НА ПРАГМАТИЧНИТЕ КЛИШЕТА ПОЖЕЛАНИЯ В КНИЖОВНО-РАЗГОВОРНАТА РЕЧ

Любка Стоичкова
(Велико Търново, България)

В статията се разглежда актуалното състояние на прагматичните клишета пожелания, които са своеобразен етикет за българската езикова общност. Отделя се особено внимание на причините за замяна на традиционните прагматични идиоми – адекватни съчетания с пожелателен характер. Новите формули със значение за финал на разговора са резултат, от една страна, от новите социални условия, а от друга – от инфлацията на езиковите средства.

Във всеки културен език съществува сравнително устойчива система от парадигматични клишета, които се вписват в съответните културологични параметри и се възприемат като своеобразен етикет на представителите на дадената общност. Става въпрос за т. нар. *езикови стереотипи*, за какъвто се приема функционалният клас на пословиците (твърди се например, че българската пословица „Залудо работи, залудо не стой” е неразбираема за носителите на англоезичната култура”), на поговорките и на рутинните речеви формули, различни за професионалната, официално-деловата и битовата сфера на общуване. Това, което отличава пословиците от останалите групи езикови стереотипи, е не толкова тяхната структура, колкото задължително присъстващия в семантиката им морален пласт. От своя страна, както отбелязва Кулмас, обединяващ пословиците и поговорките компонент е фактът, че те са синтактични конструкции, които се използват в речева ситуация, когато е налице желание за поддържане на комуникацията без спор [цит. по Ратмайр 1997: 15]. Към рутинните речеви формули (**прагматични клишета, прагматични идиоми, разговорни формули, езикови клишета, ети-**

кетни формули) се отнасят поздравите (*добро утро, добре дошъл, довиждане*), пожеланията (*приятни сънища, добър апетит*), съболезнованията, извиненията и т.н., които се определят като „фиксиран езикови реакции при стандартни ситуации в социалното общуване” [Ратмайр, 1997; Brown P. and St. Levinson 1978]. В някои проучвания с термина *езикови клишета* се назовават само поговорките. Поговорката е ‘кратък, обикновено синтактически незавършен традиционен израз с устойчива форма и преносен смисъл, проява на народното виждане и мъдрост, в който по образен начин се представя, описва някаква ситуация, качество и др. и който за разлика от пословицата не съдържа поучение’ [РБЕ, т. 12, 2004: 780]: *ден до пладне; като кучето на нивата; право куме, та в очи; хитрата сврака – с двата крака*. Основанията за терминологично разграничаване между пословиците и поговорките имат структурен, а не комуникативно-целев характер: пословиците са синтактични цялости, а поговорките се нуждаят от „логико-синтактичния пълнеж” на речевия контекст. Що се отнася до комуникативната ситуация, официална или неофициална, в която адресатът или адресантът „подплатяват” личната си позиция със съответен традиционен израз, тя предполага желание за избягване на спорни моменти и, разбира се, за адекватното декодиране на езиковата формула (условно се приема, че това е инвариантният термин), като условието за принадлежност на комуникантите към един и същи езиков колектив е задължително.

Тъй като в предлагания материал се разглежда динамиката в системата на малка част от етикетните формули – **пожеланията**, а също и начините за тяхната интензификация в книжовно-разговорната реч, без да се спираме на посочените по-горе разновидности от езикови формули и без да оспорваме терминологичната яснота на останалите названия, за микросистемата на конвенционалните изрази пожелания се приема за подходящ терминът *прагматични клишета*.

1.

В обсега на езиковата култура се включват предписанията за речев етикет, които са добре проучени и описани както в чуждата, така и в отечествената лингвистика и в частност социолингвистика. Специално внимание е отделено на функционалните и културно-съпоставителните аспекти на прагматичните клишета с оглед на

комуникативната им еквивалентност в родствени и неродствени езици. Езиковите формули с анализират с оглед на степента си на клишираност; на аспектите на учтивост; на социалната си обусловеност, в това число възрастова, професионална и пр. дистанция между адресант и адресат и т.н. Отделено е внимание на паралингвистичните средства и на интонацията, съпътстващи съответните формули, както и на средствата, с които се изграждат – фонетични, морфологични, лексикални и синтактични. Сравнително устойчивата им система, макар да е зависима от редица екстралингвистични фактори, например политика, икономика, социална действителност и под., дава основание за единно мнение, определящо ги като „микросистема от националноспецифични устойчиви формули за общуване, приети и предписани от обществото за установяване на контакт между събеседниците, за поддържане на общуване в избрана тоналност” [Формановская И. И., цит. по Цанков К. 1988: 9].

Най-важната особеност на прагматичните клишета (поздрави и пожелания) е тяхната предсказуемост в стандартни комуникативни ситуации: при среща между добри познати (*здравей/те, здрасти*); при желание (предписание според официалния речев етикет) за дистанция (*добро утро, добър ден, добър вечер*); при общуване, от което е получена материална или нематериална облага (*благодаря*); при постигнат успех (*браво, поздравления*) ... С предсказуема употреба са и трапезните формули (*наздраве, за твое здраве, добър апетит*), и формулите за съболезнования, и поздравителните формули по повод на някакво щастливо събитие (*честито, честита радост*). (По-подробно по този въпрос вж. Ратмайр 1997, Винокур Т.Г. 1993, Brown P., Levinson S.C 1987, Пермяков Г.Л. 1988, Цанков К. 1988).

2.

Динамиката на ежедневието, социалната картина на съвременния български бит, икономическата и политическата ситуация, глобализацията на света и не на последно място потребността от адекватна езикова реакция на носителите на български език спрямо промените дава своя отпечатък и върху „устойчивата система” на специфичните за нашия език прагматични клишета поздрави и

пожелания. Прави впечатление, че и журналистите от електронните медии разчитат на индивидуален контакт с аудиторията, на „разпознаваемост”, подбирайки различни речевы формули в стандартни ситуации на начало и край на официалните новинарски емисии. В комуникативната стратегия на водещите се наблюдава стремеж към дистанциране от конвенционалната вежливост и опит за избор на индивидуални прагматични етикетни формули на поздрав и пожелания. Съществен момент в подбора им е предпочитанието към определена тоналност. Тя се движи от стандартните клишета поздрав в неутрална емоционална окраска (*добър ден*) до желание за фамилиарност с аудиторията, изразена чрез повторение на клишето (*добро утро, добро утро, уважаеми зрители*) и чрез натрупване на неутрално клише пожелание, граматически отнесено към първо лице (*аз ви пожелавам*) и императивната форма на глагола здравея – *здравей/те* [РБЕ, т.5: 866], съдържаща в по-висока степен значение за близост, за намаляване на емоционалната дистанция между водещия и предполагаемата аудитория: *добро утро, добро утро и здравейте, уважаеми зрители на....* Вероятно стремежът към скъсяване на дистанцията между съответния водещ на новинарска емисия и зрителите е причината за динамиката в системата на прагматичните клишета в края на програмата. Формулата *довиждаване* (поздрав при раздяла с пожелание за нова среща [РБЕ, т. 4: 166] е с твърде еднозначна семантика и с тесен емоционален обем, поради което все по-често се заменя с адекватни съчетания с пожелателен характер, които поради своята идиоматичност все още намират място в периферията на прагматичните клишета: *хубав ден, слънчева събота, слънчев следобед, слънчево настроение, спокойна вечер, лека вечер, успешен ден, успешна седмица, прекрасно настроение, спорна работа, усмихнат ден, неповторима вечер, спокойна и вълшебна вечер*. Най-честотното до неотдавна прилагателно модификатор в прагматичните клишета, използвани при раздяла, *приятен* (*ден, вечер, пътуване*, и т.н. – [Цанков 1988: 68], отстъпва на *хубав* в значение ‘Който съдържа положителни емоции’. Това значение не е отбелязано в тълковните речници, което дава основание да се предположи, че прилагателното разширява семантичния си обем в посока от естетична към рационална оценка. С други думи,

освен традиционните семантични партньори на прилагателното *хубав* – съществителните от семантичните групи за облекло и украшения (*блуза, гривна*); за части от човешкото тяло (*лице, зъби*), за цветя и билки (*иглика, мащерка*); за жилища и приспособления за живеене (*вила, фотьойл*) и пр., където прилагателното съдържа **аксиологична оценка**, в прагматичните клишета пожелания то придобива **рационално оценъчно съдържание** (термините аксиологична оценка и рационална оценка са на Е. М. Волф [Волф 2002] и Н. Д. Арутюнова [Арутюнова 1988]. Във формулите *хубав ден, хубав следобед, хубава вечер, хубави емоции през лятната ваканция, вълнуващи почивни дни, вълшебна и романтична вечер, прекрасен ден и спокойна вечер*, както и в пожеланията със семантичен акцент *слънчев и успешен*, е заложена утилитарна, прагматична оценка, която е извън рамките на сензорната, емоционалната и естетическата оценка, разновидности на по-общото „аксиологична оценка”.

Явно променените социално-битови и икономически условия влияят върху статуквото и на етикетните формули, които най-общо приемат за адекватна на действителността рационалната оценка като доминиращ семантичен компонент в клишетата пожелания. С подобно съдържание са и модификаторите *спокоен* (ден, нощ, пътуване) и *успешен* (ден, изпит, преговори), а също и активизиралото употребата си прилагателно *лек* (работа, ден, вечер, сън, почивка), *спорен* (ден, работа), в които пожеланието като прагматична оценка притежава рационална семантична доминанта. Тя се интензифицира със съвместната им употреба (*лек и успешен, спокоен и лек; спокоен и успешен, хубав, слънчев и успешен*), а също и с „квантитивния интензификатор” *много*: *много спокоен ден, много успешни преговори, много лека работа*. (Лексикално-мофологичните средства за интензификация на прагматичните клишета пожелания ще бъде разгледана по-подробно в част 3 на предлагания материал).

В ситуативния контекст на прагматичните клишета пожелания, с които се маркира край на комуникацията от страна на адресанта, имплицитно присъства първоличната формула *аз ти (ви) пожелавам...* Именно тя експлицира ролята на понятието „лице”, въведено от Е. Хофман. В процеса на общуването „участниците в комуни-

кацията са заинтересувани да запазят както своето лице, така и лицето на адресата. При това запазването на лицето е не с цел самата комуникация, а условие, без което успешното общуване (в конкретния случай финалът на успешното общуване – б. а.) е невъзможно”. В теорията на вежливостта, разработена от Браун и Левинсон, се прави разграничение между „негативно лице” (negative face) и „позитивно лице” (positive face), като за взаимното запазване на лицата се прилага цялостна система от комуникативни стратегии [цит. по Ливевич: linevich@gazinter.net].

Тази постановка е своеобразна реплика на т.нар. „степен на внедряване в личната сфера на адресата” [пак там]. За да се подчертае степента на желание за близост и добронамереност от страна на адресанта, имплицитно присъстващата форма за първо лице се експлицира не само с *много*, но и със синтактични интензификатори *искрени пожелания за...*, или със степенувана форма *най-искрени пожелания за...* Активното им присъствие, чрез което адресантът финализира комуникацията, може да се обясни, както твърди Ратмайр, не толкова с желанието за „допълнителна вежливост”, колкото с **инфлацията на езиковите средства**. Клишираната формула със семантичен акцент *приятен* към настоящия момент явно е недостатъчна, за да отрази личната потребност от съпричастност към събеседника. По тази причина вместо „девалвираното” пожелание *лека нощ* адресантът пожелава *Да бъде нощта ти приказна*, а не помалко „опразненото” откъм значение пожелание *приятен ден* е изтласкано в периферията от *позитивен и красив ден*. Разбира се, в подобни прагматични клишета от особено значение е интонационният контур, както и останалите свръхсегментни единици – мелодика и пауза, а също и невербалният фон – усмивка, мимика, жест, които биха могли да придадат на клишето, употребено от адресанта, дори негативен отенък – ирония, съжаление или облекчение от края на общуването с адресата.

3.

Както бе посочено, една от основните характеристики на клишетата поздрав и пожелания е тяхната предсказуемост: прагматичното клише *всичко хубаво* предполага и съответната „реплика-реакция – *благодаря*”. На практика „степената на стереотипност на

прагматичните клишета корелира с тяхната предсказуемост”. Тъй като в официално-деловата сфера употребата им е регламентирана и следва съответния протокол, тук става дума за т.нар. „метакомуникативно общуване” [Ратмайр 1997]. В този смисъл, за разлика от динамиката на общуване в неформални условия, в условията на официално-делова комуникация ролята на понятието „лице” е сведена до минимум. На фона на тази езикова картина, където емоционалният компонент в семантиката на клишето е нулев, рязко изпъква засилената и съзнателно търсена употреба на лексикално-морфологичните и синтактичните начини за интензифициране на прагматичните клишета пожелания в книжовно-разговорната реч.

Предпочитаният начин за финализиране на общуването в редактирана реч е придружен от различни прояви на емфазата: ,отделяне, наблягане на някакъв елемент от речта посредством интонацията, повторението и др.’ [РБЕ, т.4: 784]. В конкретния случай от значение за постигане на целта на адресанта – „внедряване в личната сфера на адресата” – е подборът на съответстващи на интенцията на адресанта вербални и невербални средства. В този смисъл на адресата шофьор ще се пожелае *безопасен път*, а посланието на адресата пътен полицаи логично ще бъде – *безопасен и полезен ден*. Емфаза се постига най-често с думите интензификатори: прилагателни, наречия, глаголи, частици, между които с най-голяма честотност е споменатият по-горе квантитативен интензификатор *много*. Формули от типа *много късмет, много приятни емоции, много здраве, много хубави дни, много добри дни, много лек път, много доскоро, много спорна работа* и т.н. не са просто клишета, маркиращи край на комуникацията, а емоционално-оценъчни реплики за демонстрация на „машинална” или същинска искреност. ИмPLICITното ‘аз ти (Ви) пожелавам’ *леко събуждане и спокоен ден; спокойна нощ и довиждане до утре* се аранжира чрез подбор на езикови средства, изразяващи различна степен на интензивност. Ако условно приемем, че пожеланията, както и всички речеви формули могат да се разположат по емоционална скала, тя ще достигне своя прагматичен пик с лексикални единици, развили енантиосемия, например (*страшно*) *страхотно, ужасно, адски: пожелавам ти страхотно изкарване; да се чувстваш ужасно хубаво; адски*

приятна вечер. Лексемите интензификатори *страхотно*, *адски* и *ужасно* маркират пределна степен на интензивност на „векторната скала“ за отклонение от еталонната норма във възходяща линия. Те могат да се приемат и за своеобразен семантичен мост между комуникантите, който, от една страна, скъсява емоционалната дистанция между тях, а от друга, предполага предварително зададена за последващо общуване тема.

В проучвания, свързани с категорията интензивност, се среща мнение, според което наречията, развили енантисемия, се определят като *интензиви*, а *интензификаторите* са единици, чиято семантика има значение за най-висока степен на признака, например *прекрасно*, *искрено*, *сърдечно*, *безкрайно*. Известни са също така изследвания, в които комуникативното и в частност речевото поведение се анализира съобразно биологичния пол на комуникантите, което безспорно има отношение към подбора и употребата на интензифициращи лингвистични средства и в системата на финалните прагматични клишета. Доколко такова разграничаване е оправдано, е отделен въпрос и той ще бъде предмет на следващи наши проучвания. Приемаме обаче, че категорията интензивност е понятийно-прагматична и отразява градация на степента на проява на определен признак [www.dslib.net/russskij-jazik/revenko.html]. Следователно употребата на интензив или интензификатор, включително и в случаите, когато участват в заключителната част на комуникацията, има за цел постигане на експресивен ефект. Всяко пожелание е израз на определена субективност, т.е. предпочитанието на адресанта към традиционното прагматично клише, например *приятен ден*, или към пожелание, съдържащо интензификатор – *много успешен ден*, *прекрасен и хевиметъл ден*, *добро и божествено утро*, е важно средство за индивидуализация на изказа. Това е един от въпросите, чието описание и анализ е редно да се отнесе към сферата на емотивната лингвистика.

В подобна тоналност е и честотното пожелание от рода на *От здраве да не се отървеш* вместо еталонното *Бъди (бъдете) здрав(а/и)*, което се употребява и като пожелание по повод на личен празник, и като край на комуникацията. Фамилиарното звучене на първото не означава неуважение към адресанта, както и това, че

второто пожелание е формално, машинално. Изборът на едното от тях е социално и емоционално индикиран. И още: конструкцията *От здраве да не се отървеш* е типичен пример за пределна степен на интензивност, съдържаща се в този *синтактичен интензификатор*, който не оставя съмнение за близките взаимоотношения между адресант и адресат. Еталонното пожелание дължи емоционалната си окраска на императивната глаголна форма, чрез която логическият акцент пада изцяло върху адресата – *ти, вие*. Тук също е налице интензификация, но тя е постигната по морфологичен път.

В материала е разгледана малка част от прагматичните клишета пожелания, чрез които се бележи край на комуникацията от страна на адресанта. Оказва се, че и в тази на пръв поглед статична система с ясни параметри се наблюдават динамични процеси, свързани с актуалното предпочитание към формули, съдържащи утилитарна оценка, която в съвременните условия доминира над формулите с естетическо съдържание. Показателен в това отношение е изборът пожелания със семантичен акцент *успешен* вместо традиционното прилагателно модификатор *приятен*.

Динамиката и разнообразието за финализиране на комуникацията чрез пожелания от страна на адресанта в нередактирана реч се реализират със съзнателно търсени интензификатори от всички езикови равнища – лексикално, морфологично и синтактично, като чрез тях се достига до емоционално-прагматичния пик на общуването.

ЦИТИРАНА И ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Арутюнова 1988: Н. Д. Арутюнова. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. М., 1988.

Винокур 1993: Т. Г. Винокур. Информативная и фатическая речь как обнаружение разных коммуникативных намерений говорящего и слушающего// В: *Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект*. М., 1993.

Вольф 2002: Е. М. Вольф. Функциональная семантика оценки. М., 2002.

Линевич: Н. Ю. Линевич. Прагматика благодарности (на материале шведского языка) // linevich@gazinter.net

Ратмайр 1997: Р. Ратмайр. Функциональные и культурно-сопоставительные аспекты прагматических клише (на материале русского и немецкого языков.// В: Вопросы языкознания 1997, № 1, 15–22.

РБЕ: Речник на българския език т. 1–12. С., 1977–2004.

Пермяков 1988: Г. Л. Пермяков. Основы структурной паремиологии. М., 1988.

Цанков 1988: К. Цанков. Речев етикет. С., 1988.

Brown P., Levinson S.C 1987: P. Brown, S.C Levinson. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge, 1987.

www.dslib.net/russkij-jazik/revenko.html.

TOWARDS THE PROBLEM OF THE DYNAMICS IN THE SYSTEM OF PRAGMATIC CLICHÉS WISHES IN THE LITERARY AND COLLOQUIAL SPEECH

Lyubka Stoichkova
(Veliko Tarnovo, Bulgaria)

In the present paper the author discusses the actual state of the pragmatic clichés wishes which are an original mark of the Bulgarian language community. Special attention is paid to the reasons for the substitution of the traditional pragmatic idioms by adjective combinations which have the characteristic of a wish. The new formulae with the meaning of an ending of a conversation are a result of the new social conditions, on the one hand, and on the other – of the inflation of the linguistic instruments.